

МОВНІ АСПЕКТИ В ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОВПЛИВУ ЕТНІЧНИХ КУЛЬТУР

Н.М.Глушкова, О.Р.Слободянюк

Культурно-історичні традиції півдня України склалися таким чином, що українська мова протягом століть розвивалась у взаємовпливах з мовами інших народів, які опинились на наших територіях в різні історичні періоди.

Однією з найбільших етнічних груп в Україні є болгарська спільнота. Тільки на території Одеської області налічується більше 150 тисяч етнічних болгар, і саме для Одещини характерне їх компактне проживання. У цьому зв'язку цікаво і необхідно звернути увагу на спорідненість наших мов, на спільність їх походження.

Історія взаємозв'язків українського і болгарського народів мають дуже давні витoki. Вона починається ще з VI століття, коли південні території сучасної України входили до складу Великого Болгарського царства. Але справжній культурний і мовний взаємовплив починається пізніше, за часів Київської Русі і прийняття Християнства, запровадження якого було б мабуть неможливим без розвитку писемності. У східнослов'янському світі саме поширення писемності передувало офіційному запровадженню Християнства.

Згідно з археологічними дослідженнями [1; 160] існування письма у східних слов'ян можна віднести до IX століття. Болгарський автор початку X століття Чорноризець Храбр писав: слов'яни раніше «не имеху книг, но чрътами и резами чьтеху и гадаху, погани суще, крестивше же ся, римскими и греческими письмены нуждахуся словенскоу речь безъ устроения и тако бешу много лъта». Порівняно раннє знайомство Русі з писемністю засвідчує також літописне повідомлення про знахідку у Корсуні Євангелія та псалтиря, написаних «руськими письмены». Підтвердженням цього можуть бути й договори Русі з греками: один з примірників писався слов'янською мовою.

У процесі християнізації Русі зв'язки з Болгарією набули нового змісту. Джерелом культурної спільності стала просвітительська діяльність Кирила та Мефодія, яка має непересічне значення для духовного розвитку слов'янських народів. Становленню писемної діяльності у Київській Русі сприяли також твори Іоанна Екзарха Болгарського, Климента Охридського, Константина Преславського та ін. Найпопулярнішою на Русі була «Азбучна молитва», видатна пам'ятка староболгарської літератури.

Після запровадження християнства як державної релігії в Київській Русі утверджується кирилична система письма, якою написані всі відомі нам твори XI і наступних століть: Остромирове Євангеліє, Ізборники 1073 і 1076 років,

«Слово про закон і благодать», Мстиславове Євангеліє, «Повість минулих літ» та ін.

Але доречно згадати, що Християнство в Болгарії було прийнято значно раніше, у 864-865 роках, за часів князя Бориса I, який у 886 році запросив із Великої Моравії учнів Кирила та Мефодія для подальшої релігійно-просвітницької діяльності. Більш того, у 893 році на церковному соборі в Болгарії, який був скликаний князем Борисом, вперше в історії слов'янська мова була оголошена офіційно церковною, адміністративною і літературною мовою. Це було важливим кроком на шляху до християнізації всього слов'янського світу, було своєрідним «офіційним затвердженням» діяльності солунських братів-місіонерів Кирила та Мефодія, які перекладали церковну літературу з грецької на слов'янську мову ще починаючи з 863 року, коли Кирилом була укладена абетка. Більшість дослідників вважають, що це була глаголиця. Кирилиця ж, на думку І.І.Срезневського [1; 161] та ін. виникла на основі грецького уставу УІ-УШ століть, доповненого новими літерами для позначення фонетичних особливостей слов'янської мови.

У багатьох пам'ятках давньоруської писемності, у тому числі в «Повісті минулих літ» [2; 89] неодноразово згадується про спільність походження слов'янських народів, їхніх мов: «вони одного походження, народи споріднені, однієї мови слов'янської». Пізніше, у 1672 році, цю думку літописців підтвердив київський митрополит Ф.Софонович у своїй «Хроніці з літописців стародавніх». У 1674 році в Києві виходить перша друкована хроніка «Синописис...», що також відстоює ідею спорідненості наших мов [3; 109].

Мова, що прийшла в Київську Русь після прийняття християнства разом з релігійною літературою і яка одержала назву церковнослов'янської, була тим підґрунтям, на якому утворились східнослов'янські мови. В основу писемності церковнослов'янської мови, як відомо, був покладений алфавіт, створений одним із братів-місіонерів з грецького міста Солун Кирилом близько 863 року. Візантійський імператор Михайло III направляє братів Кирила та Мефодія у Велику Моравію з метою християнізації західних слов'ян і організації богослужіння на їхній мові. Перекладали релігійну літературу на слов'янську мову Кирило та Мефодій завдяки тому, що досконало знали староболгарську мову, яка була розповсюджена в Болгарії як літературна ще з другої половини IX століття [4; 51]. Староболгарська мова була близька з давньоруською і зрозуміла у Київській Русі. Але довгий час вона залишалась мовою богослужіння і церковної літератури. Це пояснювалось мабуть тим, що ця мова мала складну звукову систему. Водночас, у порівнянні з іншими сучасними їй мовами (грецькою, латинською), староболгарська мала багатий лексичний склад. Використовували її не тільки в перекладних церковних книгах, а й у світській літературі (літописах, повчаннях, житіях святих, художніх творах), а також у школах, монастирях тощо.

В історичному плані церковнослов'янська мова протягом століть була чинником, що поєднував східних і південних слов'ян. У передмові до словника

«Лексикон тримовний...» 1704 року староболгарську мову називають “матір’ю” всіх мов слов’янських, “невичерпним джерелом”, від якого походять слов’янські мови. А відомий український філолог Памво Беринда в передмові до свого «Лексикону...» (тлумачного словника) писав про церковнослов’янську мову: «...великославна, і в мові широка», що вживається в богослужінні «у Великій і Малій Росії, у Сербії, Болгарії» [3; 110].

Починаючи з 14 століття в мові східних слов’ян спостерігається все більше розходжень і поступово починається самостійний розвиток російської, української і білоруської мов. До цього часу відноситься формування давньоукраїнської літературної мови, що в основі своєї була церковнослов’янською.

Давньоукраїнською мовою в ХУІ столітті було надруковано у Львові нове видання «Апостола» Івана Федорова, «Пересопницьке Євангеліє», а в Острозі - унікальну «Острозьку біблію». Писалася світська література: інтермедії та інтерлюдії, сатиричні і гумористичні твори, а також літописи ХУІ століття. Давньоукраїнською мовою писали свої наукові праці І.Галятівський, Л.Баранович, І.Гізель, поетичні твори – Климентій Зіновієв, Іван Некрашевич, Григорій Сковорода, драми – Кониський і Довгалеви́ч, Прокопович, літописи – Грабянка, Величко.

У 1596 році з’являється перший словник давньоукраїнської мови Лаврентія Зизанія, а в 1627 році – згадуваний вже «Лексикон...» Памва Беринди. Використовувалася ця мова й у справочинстві, про що свідчать грамоти ХІУ-ХУІ ст., Литовський статут (1529, 1566, 1588рр.), документи канцелярій гетьманів, архіви багатьох міст України.

Таким чином ми бачимо, що аж до ХУІІІ століття давньоукраїнська мова, що сформувалася на основі староболгарської, була мовою науки, художньої літератури, історичних і філософських творів, об’єктом лексикологічних досліджень. Наступна історія формування української літературної мови характеризувалася зближенням її з живою народною мовою. Протягом ХУІІІ-ХІХ століть на основі полтавсько-київського діалекту виникла книжна літературна мова на живому народному ґрунті. Першим нею почав писати свої твори І.П.Котляревський. Завершив становлення української літературної мови геніальний поет Тарас Шевченко, який розкрив силу і красу рідного слова, підніс українську літературу до світового рівня.

Формування української мови Півдня України мало свої історичні та етнічні особливості. Вагому роль звичайно відігравав взаємовплив з російською. Але не слід недооцінювати інші етнічні нашарування. Переселення болгар в Причорноморські степи почалося з часів турецького завоювання наприкінці ХІУ століття. Але до середини ХУІІІ століття ці переселення ще не мали масового характеру. З другої половини ХУІІІ і особливо в ХІХ столітті починається масове переселення південних слов’ян, зокрема болгар в Північне Причорномор’я. До цього їх спонукало пригноблення збоку Османської імперії і релігійні утиски Константинопольської церкви. Вже в першій половині ХІХ

століття майже завершується заселення болгарами Бессарабії. Їх поселення з'являються в інших районах Одещини, Миколаївщини, в Криму [5; 68].

В результаті таких історично-політичних подій на Півдні України складається неповторна етнокультурна ситуація: взаємодія культур і мов багатьох слов'янських (і не тільки слов'янських) народів. Але найбільшою з часом стає болгарська діаспора. І саме болгарам вдається в процесі культурних взаємовпливів протягом століть зберігати свої традиції, свій побут і фольклор, свою мову.

Важливу роль у просвітницькій діяльності як етнічних болгар так і самої Болгарії відіграли праці українського ученого Ю.І. Венеліна (справжнє прізвище – Гуца, 1802-1839). Він написав граматику болгарської мови, праці з болгарської історії, літератури, фольклору, етнографії («Давні і нинішні болгари...», «Про зародження нової болгарської літератури»), водночас досліджував питання історії й культури українського народу [6; 71]. Вагомий внесок у розвиток мовно-культурних зв'язків наших народів зробили вчені-мовознавці І.Срезневський, О.Бодянський, В.Григорович. У 1844-47 рр. під час подорожі до південнослов'янських країн саме Григорович знайшов Хілендарські листки – пам'ятку слов'янської писемності XI ст. Зараз вона зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці. Видатний український мовознавець-болгарист, академік Л.А.Булаховський протягом майже півстоліття займався болгарською мовою, зробив порівняльно-історичне дослідження слов'янських мов, багато його творів присвячено питанням порівняльної граматики наших споріднених мов [7; 34].

Сучасні процеси демократизації, які відбуваються в Україні, сприяють взаємовпливу всіх етнічних спільнот нашого регіону, взаємозбагаченню їх мови та культури.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давня історія України . П.П.Толочко та ін. Київ, «Либідь», 1995.
2. Повість минулих літ // Літопис руський. Пер. з давньоруської Л.Є.Махновця. К., 1989.
3. Истрин В.А. 1100 лет славянской азбуки. М., 1988.
4. Лавров П. Кирило та Мефодій в давньослов'янському письменстві. К., 1928.
5. Мільчев В.І. Болгарські переселенці на півдні України. Київ-Запоріжжя, 2001.
6. Чорній В.П. Юрій Венелін – будитель слов'янських народів // Проблеми слов'янознавства. 1990, вип. 42.
7. Москаленко В.А. Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки Кінця ХІХ – початку ХХ ст. К., 1987.